

Weronika Krzemień

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Jeremi Galdamez

Stowarzyszenie Ochotnicy Wolności

Podsumowanie wystawy czasowej „Jeśli dziś padnie Madryt, jutro padnie Warszawa. Polskie wątki w wojnie domowej w Hiszpanii (1936–1939)”

W dniu 7 lipca 2023 roku odbyło się uroczyste otwarcie wystawy czasowej pt. „Jeśli dziś padnie Madryt, jutro padnie Warszawa. Polskie wątki w wojnie domowej w Hiszpanii (1936–1939)” w Galerii Plakatu w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. W wernisażu wzięli udział przedstawiciele władz samorządowych i państwowych, ludzie nauki i kultury, a także potomkowie dąbrowszczaków. Warto podkreślić, że wśród gości obecny był również konsul Chile w Warszawie, Rodrigo Reyes Torres. Podczas oficjalnej części wydarzenia aktorka Maja Komorowska wyrecytowała wiersze Federico Garcii Lorki, Antonio Machady, Rafaela Albertiego oraz José Herrery Petere’a. Wernisaż był okazją do przybliżenia idei wystawy przez jej kuratorów – Weronikę Krzemień i Jeremiego Galdameza, a także historii kolekcji dotyczącej wojny domowej w Hiszpanii, znajdującej się w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie, która liczy blisko 1,5 tys. obiektów. Na wystawie tej po raz pierwszy w Polsce po 1989 roku zostały wyeksponowane zabytki pochodzące z okresu wojny domowej w Hiszpanii. W centrum zainteresowania znalazły się przede wszystkim przedmioty należące wcześniej do obywateli polskich walczących w Brygadach Międzynarodowych. Pamiątki te przekazane zostały do muzeum w okresie PRL przez samych

ochotników, którym udało się wrócić do Polski lub przez ich rodziny. W ten sposób na przestrzeni lat Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie zgromadziło bogate zbiory dotyczące wojny domowej w Hiszpanii, na podstawie których zorganizowało kilka wystaw czasowych, popularyzujących temat walki obywateli i obywaterek polskich w obronie Republiki. Zbiory zlikwidowanego w 1990 roku Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie zostały przekazane do nowo powołanego Muzeum Niepodległości.

Organizatorami wystawy i wydarzeń towarzyszących było Muzeum Niepodległości w Warszawie, Stowarzyszenie Ochotnicy Wolności oraz Kino Muranów. Patronat nad wystawą objął Instytut Cervantesa w Warszawie oraz Związek Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych. Patroni medialni wystawy to „Le Monde Diplomatique – edycja polska” oraz *Dominika Zielińska: o kinie hiszpańskim i nie tylko*.

Pierwszy człon tytułu wystawy – „Jeśli dziś padnie Madryt, jutro padnie Warszawa” jest parafrazą ogólnego motta ochotników Brygad Międzynarodowych, którzy odczuwali zagrożenie własnych ojczyzn w związku ze zmasowanym wsparciem armii nazistowskich Niemiec i faszystowskich Włoch jakiego otrzymał gen. Franco. Polskie wątki, które zaprezentowano na wystawie skupiały się na ochotnikach, którzy dołączyli do Brygad Międzynarodowych i walczyli w obronie Republiki Hiszpańskiej oraz postaciach dwóch grafików pochodzących ze Lwowa, którzy zrewolucjonizowali hiszpańską grafikę użytkową: Mauricio Amstera i Mariano Rawicza. Jeszcze na początku lat 30. w Hiszpanii projektowali okładki do setek książek, współpracowali z wydawnictwami, zakładali własne pisma i pracownie. Wraz z wybuchem wojny domowej, zaangażowani w ruch lewicowy, wykorzystali swoje artystyczne zdolności, by wesprzeć siły republikańskie, podejmując pracę w Ministerstwie Edukacji Publicznej oraz w Ministerstwie Propagandy. To właśnie w ramach tych instytucji rządowych tworzyli plakaty wzywające do walki z faszyzmem oraz promujące dokonania rządu republikańskiego, szczególnie na polu oświaty. W biografii tych lwowskich artystów odbijają się burzliwe losy rozdartej wojną Hiszpanii: rewolucyjne zaangażowanie, doświadczenie czystek politycznych, frankistowskie więzienia, utrata woli życia, wygnanie i emigracja. Muzeum Niepodległości jest

pierwszą przestrzenią wystawienniczą, która przybliżyła dzieło i losy artystów zapomnianych w swojej dawnej ojczyźnie.

Na wystawę, która prezentowana była w Galerii Plakatu w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, kuratorzy wybrali blisko 120 obiektów. Ekspozycja składała się z dwóch części – republikańskich plakatów antyfaszystowskich oraz pamiątek po polskich uczestnikach wojny domowej w Hiszpanii. Każdy wyeksponowany hiszpański plakat propagandowy opatrzony był podpisem, zawierającym nazwę partii, organizacji politycznej lub organu państwowego, który go wydawał – poprzez zabytki kuratorzy ukazali więc różnorodność polityczną po stronie republikańskiej. Wszystkie hasła i nazwy własne zostały przetłumaczone na język polski, tak aby zwiedzający mieli możliwość zapoznania się z tym co zostało przedstawione w warstwie graficznej (często bowiem na plakatach pojawiają się jedynie skrótory). Kuratorzy wystawy wybrali 31 plakatów, które zostały podzielone na grupy tematyczne¹.

Pierwsza miała za zadanie zaprezentować siły, przed którymi musiała się bronić Republika Hiszpańska. Wśród wybranych obiektów znalazł się m.in. wyjątkowy plakat w języku esperanto². Kolejna grupa plakatów podejmowała temat powstawania milicji antyfaszystowskich, które następnie – zjednoczone – tworzyły republikańską Armię Ludową. Zaprezentowano również wybór plakatów wzywających do mobilizacji sił politycznych obozu republikańskiego – zawieszenia konfliktów wewnętrznych na rzecz zjednoczenia i wspólnego wysiłku militarnego oraz wygrania wojny.

W części ekspozycji poświęconej wykorzystaniu kultury i edukacji w działaniach propagandowych Republiki Hiszpańskiej podkreślono dorobek dwóch, wspomnianych już, grafików o pochodzeniu polsko-żydowskim – Mauricio Amstera i Mariano Rawicza. Szczególnie

¹ Wśród nich wykorzystano jedną kopię wystawienniczą plakatu *Las Milicias de la cultura : luchan contra el fascismo combatiendo la ignorancia* [Milicje Kultury walczą z faszyzmem, zwalczając ignorancję] Mauricio Amstera. Kopia została wykonana na podstawie zbiorów udostępnionych przez Fundację Pablo Iglesiasa (Fundación Pablo Iglesias).

² *Kion vi faras por eviti tion? Geesperantistoj el la tuta mondo agu energie kontrau la internacia fasismo!* [Co Ty robisz, aby tego uniknąć? Esperantyści z całego świata działajcie energicznie przeciwko międzynarodowemu faszyzmowi!], autor nieznan, Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya [Komisariat Propagandy autonomicznego rządu Katalonii], Barcelona, 1936–1937, papier, litografia barwna, nr inw. Pl.1596.

istotny jest wkład Amstera, który odpowiedzialny był za opracowanie graficzne *Cartilla escolar antifascista* (pol. *Elementarz antyfaszystowski*). W 2016 roku Europejska Biblioteka Cyfrowa Europeana uznała *Elementarz antyfaszystowski* Amstera za jedno z najważniejszych dzieł sztuki hiszpańskiej XX wieku. Zaprezentowany na wystawie egzemplarz należał do Józefa Strzelczyka (Jana Barwińskiego), który podarował go swojej córce³.

Ostatnią grupę tematyczną plakatów stanowiły obiekty nawiązujące do obrony Madrytu. W dziełach tych wykorzystywano często personifikację Republiki Hiszpańskiej – kobiety o posągowych rysach twarzy, odzianej w długą antykizującą szatę oraz noszącą na głowie *coronę muralis*⁴. Plakaty nawoływały do wspierania Madrytu, który, jako stolica republiki, był wielokrotnie bombardowany i oblegany przez wojska faszystowskie.

Drugą część ekspozycji stanowiły różnego rodzaju zabytki poświadczające udział polskich ochotników w wojnie domowej w Hiszpanii – były to listy, dokumenty, legitymacje, zaświadczenia, a nawet elementy wyposażenia wojskowego. Większość tych pamiątek, które obecnie znajdują się w zbiorach Muzeum Niepodległości, zostały przekazane przez samych dąbrowszczaków lub ich krewnych w latach 60. XX wieku, dzięki czemu wiemy do kogo te przedmioty należały. Aby dodatkowo podkreślić związek eksponatu z jego poprzednim właścicielem kuratorzy zestawili je z fotografiami przedstawiającymi tychże w okresie ich walk w Hiszpanii. Ponadto w podpisach do eksponatów dodano krótkie biografie polskich ochotników, które zawierały informacje o ich pochodzeniu, przynależności politycznej i roli jaką pełnili podczas wojny domowej w Hiszpanii.

Na ekspozycji w Galerii Rzeźby w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, w której prezentowane są dzieła sztuki socrealistycznej, znajduje się również kopia *Guerniki* Pabla Picassa autorstwa Wojciecha Fangora. Silnie oddziałujący obraz przedstawiający

³ *Cartilla escolar antifascista* [Elementarz antyfaszystowski], Maurico Amster (opracowanie graficzne), José Val del Omar, José Calandín (autorzy fotografii), Fernando Sáinz, Eusebio Cimorra (autorzy tekstu), 1. wydanie, Hiszpania, 1937, fotomontaż, druk, papier, nr inw. E978.

⁴ Od okresu hellenistycznego w ikonografii *corona muralis* była jednym z atrybutów bóstw opiekuńczych miast lub ich założycieli. Stanowiła element herbu II Republiki Hiszpanii w okresie 1931–1939.

zbombardowane miasteczko baskijskie i masakrę ludności cywilnej dokonaną przez nazistowskie lotnictwo, był w swej wymowie niejednokrotnie porównywany przez naszych zwiedzających z Ukrainy do zbrodni w Buczy z marca 2022 roku. W obecnej sytuacji geopolitycznej niektórzy powtarzają nawet „Jeśli dziś padnie Kijów, jutro padnie Warszawa”.

Wokół wystawy i tematu wojny domowej w Hiszpanii stworzono bogaty program wydarzeń towarzyszących. W Kinie Murańców odbyły się pokazy dwóch filmów dokumentalnych: pt. *Dramat Brygad Międzynarodowych (La Tragédie des Brigades Internationales, 2015, reż. Patrick Rotman)* oraz *Hiszpania w okopach. Wojna domowa w kolorze (España en dos trincheras. La guerra civil en color, 2016, reż. Francesc Escribano, Luis Carrizo)*. W Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej zorganizowano projekcje dwóch kolejnych filmów: pt. *Madryt przed Hanitą (Madrid lifney Hanita, 2006, reż. Eran Torbiner)* oraz *Pięść i dynamit. Gawęda o śląskich antyfaszystach w Hiszpanii (2019, reż. Dariusz Zalega)*.

W ramach wydarzeń towarzyszących odbyły się również dwa wykłady. Pierwszy z nich, zatytułowany *Maurico Amster i Mariano Rawicz, lwowscy graficy na hiszpańskiej wojnie domowej (1936–1939)*, wygłosił kurator wystawy Jeremi Galdamez. Prezentacja dotycząca życia i twórczości wspomnianych artystów była połączona z pokazem filmu dokumentalnego pt. *Ostatni uścisk (El último abrazo, 2014, reż. Sergi Pitarch)*, ukazującego losy Mariana Rawicza.

Drugi wykład pt. *Pola Kiffel. Anarchistka z Polski na wojnie domowej w Hiszpanii* wygłosił dr hab. Piotr Laskowski z Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Pola Kiffel, pseud. Jeannette Hardy / Jeannette Gourbil, z wykształcenia fizyczka i matematyczka, była redaktorką polskiej wersji językowej anarchistycznego „Biuletynu Informacyjnego” wydawanego przez CNT-FAI. Publikowała w nim również teksty, w których nie bała się wyrażania własnej opinii na temat ówczesnej sytuacji politycznej m.in. artykuł pt. *Rewolucja socjalna czy republika demokratyczna?*. Po wojnie domowej w Hiszpanii powróciła niejako do swojego zawodu i opublikowała szereg tekstów poświęconych energii atomowej i jej potencjalnemu wpływowi na przyszłe dzieje ludzkości.

W trakcie trwania wystawy zorganizowano kilka oprowadzań kuratorskich, w których niejednokrotnie brali udział potomkowie

dąbrowszczaków. Wystawa była chętnie odwiedzana zarówno przez zorganizowane grupy, jak i indywidualnych gości z całej Polski. Przyciągała również obcokrajowców, którzy mogli poznać mało znany polski wątek w historii powszechnej XX wieku. Warto odnotować liczne wizyty Hiszpanów. Wystawa trwała do 1 października 2023 roku. W przeciągu trzech miesięcy obejrzało ją blisko 10 tys. zwiedzających.

Jeremi Galdamez, Weronika Krzemień